

УДК 811.111'221 (045)

ББК 81.432.1

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ СОМАТИКОНУ ЕМОЦІЙНОГО РЕАГУВАННЯ ПЕРСОНАЖА

НЕТРЕБИНА С. П.

Київський національний лінгвістичний університет

Стаття присвячена методиці дослідження соматикону емоційного реагування персонажів на матеріалі сучасного англomовного художнього дискурсу. Висвітлені основні напрями досліджень невербальних знаків у руслі номінативно-дискурсивного підходу української школи невербалістики, проаналізовано дискурсивний потенціал жесто-мімічних дій комунікантів у біномі стимул – реакція у площині діалогічного дискурсу, визначено критерії відбору англomовного матеріалу дослідження та форми номінативного позначення соматикону емоційного реагування персонажа в руслі емотіології.

Ключові слова: соматикон, емоційне реагування, емотивність, реакціональність, категорії емотивної лексики соматикону емоційного реагування.

This article focuses on the investigation methodology of character's nonverbal emotional responses on the material of modern English fictional discourse. The main results of Ukrainian nonverbal semiotics school in nominative and discursive studies are summarized, discursive potential of communicants' nonverbal stimulus-response behaviour in dialogical discourse is determined; criteria of English fiction analysis and nonverbal emotional responses nomination are singled out.

Key words: somaticon (combination of nonverbal signs), emotional responses, emotiveness, responsiveness, nonverbal emotional responses nomination criteria.

Основою об'єднання методів дослідження невербальної семіотики дискурсу в інтегративну дослідницьку методику служить загальна спрямованість семіології на вивчення знаків і знакових процесів для здійснення передачі та сприйняття інформації в акті людського спілкування. Семіотика є не лише знаряддям, яке надає інструментарій для вивчення вербальних та невербальних одиниць семіозису, а й власне наукою, що пояснює, які когнітивні та комунікативні процеси відбуваються на етапах знакопородження й знаковсприйняття [8, с. 143].

Виявленню знакових процесів у системі невербальних компонентів комунікації, які мають місце в когнітивному, функціональному та прагматичному планах англomовних дискурсивних практик присвячена монографія Серякової І. І. "Невербальный знак коммуникации в англоязычных дискурсивных практиках" [7]. Це дослідження дозволило узагальнити основні принципи і методи вивчення різних підсистем невербальної комунікації з позицій номінативно-дискурсивного напрямку. Дисертаційні дослідження представників школи невербалістики Київського національного лінгвістичного університету останніх років спрямовані на вивчення номінативних і дискурсивних аспектів окремих невербальних компонентів комунікації в художніх та нехудожніх дискурсивних практиках [4, 5, 11]. Автори цих наукових розвідок пропонують різні інтегративні методики вивчення мовних і мовленнєвих позначень різних невербальних компонентів в англomовних типах дискурсу, виходячи з конкретної мети і предмету дослідження.

Так, у процесі вивчення номінативно-комунікативного аспекту лінгвальних засобів позначення посмішки як невербального компонента комунікації О. А. Янова [11] використовує

семасіологічну методику та пропонує класифікацію лексем на спеціальні й неспеціальні мовні засоби, з подальшим їх поділом на дискриптивні та індексальні одиниці. Автор доводить, що посмішка в різних виявах у дискурсивній площині невербального спілкування є регулярним невербальним знаком позитивних або негативних емоцій людини.

У роботі Д. Ю. Кузнєцової [4] використано іншу інтегративну методику дослідження номінативних і прагматичних аспектів невербальних знаків емоцій на матеріалі лінгвальних позначень виразу обличчя художнього персонажа. Застосована методика польового аналізу дала змогу системно об'єднати не лише різні частини мови, а й одиниці паремійного фонду сучасної англійської мови. Усі виявлені мовні та мовленнєві засоби було репрезентовано у вигляді складного номінативного поняття “вираз обличчя”.

У дисертаційному дослідженні Ю. В. Максименко “Номінативне поле “інтерес” у сучасному англійському художньому дискурсі: семантичний та прагматичний аспекти” [5] польова методика набула подальшого розвитку, у результаті було систематизовано семантичні особливості номінацій емоції “інтерес” шляхом побудови номінативного поля та встановлено їхнє функціональне та прагматичне навантаження в сучасному англійському художньому дискурсі. За семантичними ознаками виявлено корпус одиниць номінативного поля, визначено його склад і структуру; виокремлено лінгвокогнітивне підґрунтя поля, визначено експресивний потенціал номінативних засобів поля в художньому дискурсі, виділено вербальні та невербальні вияви емоції інтересу та підсумовано їхню функціонально-прагматичну значущість, також надано дискурсивну характеристику ситуативних відмінностей у вираженні емоції в міжособистісній і масовій комунікації, систематизовано способи вираження інтересу залежно від комунікативного стилю персонажа в межах комунікативних стратегій і тактик. Результати цього дослідження співвідносяться з нашою роботою, у якій доведено, що емоційна реакція персонажа спричинена переживанням емоції інтересу.

В останніх роботах із прагмалінгвістики і невербалістики семіотичний простір тілесності дискурсу отримав назву “соматикон”, йому відведено роль репрезентації засобами невербальної семіотики (жестами, позами, голосом, стилем і кольором одягу тощо) прагматики ментального та емоційного світу людини [8].

Традиційно соматикон розглядають комплексно [7; 8], без розмежування на стимулюючі і реактивні невербальні дії. Новизна нашого дослідження полягає в тому, що ми пропонуємо інтегративну методику вивчення соматикону емоційного реагування як ситуативно зумовленої, психологічно і прагматично вмотивованої комунікативної дії / реакції персонажа в ракурсі методологічних засад емотіології і прагмалінгвістики.

Іншими словами, ми досліджуємо соматикон площини реакції персонажа в аспекті її емоційного навантаження. Соматикон може функціонувати у двох вимірах: у площині комунікативного стимулу і у площині емоційної реакції. Емоційне реагування належить до реактивних невербальних і вербальних виявів особистості, що виражається у формі емоційної реакції, а в психофізіологічному невербальному прояві організму – через соматикон дискурсу.

Мета запропонованої статті – висвітлення основних принципів і етапів методики дослідження соматикону емоційного реагування персонажа через аналіз дискурсивного потенціалу жесто-мімічних дій комунікантів у біномі стимул – реакція.

Відповідно до мети передбачено завдання загальної характеристики біноми стимул-реакція, виокремлення критеріїв соматикону емоційного реагування та мовних засобів його репрезентації на матеріалі англійського художнього дискурсу.

Дискурсивна поведінка має динамічну сутність, оскільки викликана певним вербальним або невербальним стимулом, продовжується певною вербальною або невербальною реакцією, і тому має циклічний характер. Це положення отримало висвітлення в теорії “стимул-реакція”

Кларка Халла [13], відповідно до якої, дискурсивна поведінка є прагматичною реакцією на різні спонукаючі стимули. При повторенні зв'язку "стимул-реакція" виникає асоціація реакції зі стимулом і з'являється мовленнєва звичка. Далі ця теорія була розвинута в руслі біхевіоризму та психоаналізу [12] і надійно закріпилася у сфері конверсаційного аналізу, який вивчає діалог як зміну інтерактивних ходів, що описуються в результаті вивчення мовлення [6]. Н. К. Кравченко наголошує, що зміна комунікативних ролей є найважливішою ознакою діалогічного дискурсу і впливає на його розгортання, а саме: пропонування, ідентифікація, підтвердження, спростування ролі, впровадження нової ролі спрямовує хід інтеракції і ходи інтерактантів [3].

Згодом саме дослідники цієї галузі лінгвістики розвинули трактування зв'язків між репліками в діалозі за принципом "стимул – реакція", віднесли стимул і реакцію до окремих частин дискурсу, обґрунтовуючи відносну свободу реакції [9] як прагматично-сформованого фрагменту діалогічного дискурсу.

Положення цієї теорії були застосовані на матеріалі невербальних компонентів комунікації І. Н. Гореловим, який описав функціональний потенціал жесто-мімічних дій комунікантів у *біномі стимул – реакція* [1].

Вивчення стимулу і реакції у термінах соматикону як номінативної площини тілесного виміру англомовного художнього дискурсу [8, с. 298] засвідчує можливість виокремити, з метою лінгвістичного аналізу, дискурс реакції персонажа як об'єкт спеціального дискурсивного дослідження.

У нашій роботі ми керуємося такими **критеріями** відбору англомовного матеріалу дослідження соматикону емоційного реагування персонажа:

1. **Реакціональність.** Методом суцільної вибірки виокремлюється та частина діалогічного дискурсу, яка співвідноситься з реакцією художнього персонажа на комунікативний стимул співрозмовника – дискурс реагування, який функціонує як складний комплекс вербальних та невербальних дій комунікантів.

2. Наявність у дискурсі реагування номінативних засобів на позначення *невербальної поведінки персонажа*. Вона репрезентована в словах автора та авторських ремарках. Саме ця номінативна площина формує соматикон дискурсу реагування персонажа [8];

3. **Емотивність** – наявність емоційного заряду жесто-мімічних, проксемічних, паралінгвістичних та інших компонентів невербальної поведінки персонажа, що вибудовує соматикон емоційного реагування, наприклад:

"Wanna tell me what your problem is, boss?"

"What makes you think there's a problem?" *Scott snapped back, his blue eyes lit with the fire of anger* [15, p. 61].

Вербальний стимул "Wanna tell me what your problem is, boss?" викликає дискурс реагування, що складається з вербальної "What makes you think there's a problem?" та невербальної дії *Scott snapped back, his blue eyes lit with the fire of anger*. **Соматикон** реагування представлений номінаціями просодичного компонента "голос" *snapped back* (emit a sudden, sharp cracking sound, say something quickly and to someone) [14] та кінесичного компонента "погляд" – *his blue eyes lit with the fire of anger*. Усі складові соматикону є емотивно маркованими, оскільки експліцитно позначають, що персонаж охоплений емоцією гніву і не приховує свого сильного емоційного переживання, що надає дискурсу емоційного реагування високого ступеня експресивності.

Крім того, аналіз ілюстративного матеріалу свідчить про те, що емотивна характеристика соматикону емоційного реагування може бути виражена: а) експліцитно за допомогою лексем, що називають або виражають емоції / емоційні стани, та б) імпліцитно через різні контекстуальні засоби непрямой дескрипції емоційного реагування персонажа. Використання прямих

і опосередкованих номінативних засобів уже отримало характеристику в емотіології, лінгвістичній науці, започаткованій В. І. Шаховським. Емотивна лексика розподіляється на такі категорії як **називання, вираження й опис емоцій** [10, с. 24], що отримало розвиток у працях на матеріалі англійської мови [2, 11].

У нашій роботі під **називанням** емоції розуміємо застосування в дискурсі номінативних одиниць, що презентують лексему-термін емоцій [10, с. 25] (meet one's gaze fearlessly; hop surprised, excitement in one's voice. etc). Наприклад, радість на обличчі персонажа експліцитно позначається через лексему *joy* (a feeling of great happiness) [14].

"Where's Faith?" She felt a moment of panic when the baby wasn't where she'd left her.

Steven gestured to the kitchen and she saw Connie standing there, *looking down at the baby with joy on her face.* [15, p. 10].

Під цю категорію також підпадають усі похідні лексеми-терміна емоції, що використовуються в номінативній площині соматикону емоційного реагування персонажа (*angry voice, looked angrily, boredom in one's eyes, frightening gaze, etc*).

Номінативні одиниці, що **виражають** емоції, експліцитно репрезентують емоційний стан персонажа шляхом використання лексичних одиниць, які містять емотивний компонент у семантичній структурі слова (*grinned half joking, laugh softly, rushing blindly to one's room*).

Так, лексема *collide* передає не просто зоровий контакт між людьми, а й вказує на особливу емоційність, яка визначається з семантики слова *collide* (hit, come into conflict or) [14], уживання якого в зазначеному контексті є метафоричним. Персонаж відчуває глибоке занепокоєння, яке супроводжується сильним серцебиттям (*her pulse leapt like she'd touched a live wire*), експресивність якого на рівні тексту підсилена порівнянням.

"Am I late?" "Not at all." Their gazes collided, and her pulse leapt like she'd touched a live wire [16, p. 5].

Третю категорію емотивної лексики – **опис** емоції – трактуємо як сукупність імпліцитних засобів позначення соматикону емоційного реагування персонажа, які в певному контексті набувають емотивного значення. Опис співвідноситься з дескрипцією зміни жесто-мімічної поведінки персонажів (*reach out and pat one's arm*), наявністю психофізіологічних поведінкових реакцій тощо (*Bailey flushed, look pale, he shrugged, her eyes widened, felt like her face was on fire, she wrinkled her nose*).

"So? What do you want me to do about it?"

"I want you to pay child support for starters. I can't raise her on my own." Her voice shook as she said the words, but her chin was lifted and her eyes were steady on his. She blinked to keep the tears that were making her eyes shine from falling [15, p. 9].

У наведеному прикладі сукупність невербальних реакцій персонажа – тремтіння голосу (*her voice shook*), високо піднята голова (*her chin was lifted*), непохитний зоровий контакт (*her eyes were steady on his*) і сльози в очах (*tears that were making her eyes shine from falling*) – представлені рядом номінацій, що описують переживання персонажем сильного хвилювання і занепокоєння, а також позначають дії, які персонаж свідомо виконує задля їх опанування.

Ілюстративний матеріал показує, що зазвичай усі три категорії номінативних засобів позначення емоцій в англійській мові художнього дискурсу, а саме називання, вираження й опис, різним способом поєднуються у соматиконі емоційного реагування персонажа, залежно від прагматичної мети його дискурсивної поведінки. Наприклад:

"I can't be held responsible for broken toes," he blurted.

She laughed softly, her head on his shoulder. "You're not going to break my toes. Just dance with me." She just enjoyed being held by him as they swayed to the music. After the third song, she stood on tiptoe to kiss him, showing her appreciation for his cooperation during the date night she'd planned [15, p. 81].

Соматикон емоційного реагування наведеного діалогічного дискурсу виконує прагматичне навантаження – створення позитивного емоційного клімату розмови закоханих людей. Усі номінативні засоби підпорядковані прагматичці піднесення, що зумовлює називання емоції задоволення – радості через номінації *enjoyed being held*, її вираження через одиниці *laughed softly* і опис через контекстуальне позначення *her head on his shoulder, swayed to the music, she stood on tiptoe to kiss him, showing her appreciation*.

Отже, номінативна особливість соматикону емоційного реагування – різноманітна, вона є експліцитним чи імпліцитним показником реакції персонажа і прямо чи опосередковано співвідноситься зі стимулом.

Таким чином, застосування інтегративної методики дослідження емоційної складової невербальної поведінки персонажа, тобто його соматикону, дає змогу зробити висновки щодо способу використання його прямих і опосередкованих номінативних засобів та групування лексики на такі категорії, як називання, вираження і опис емоцій. Англomовний дискурс засвідчує, що зазвичай усі три категорії номінативних засобів позначення емоцій різним способом поєднуються в соматиконі емоційного реагування персонажа, надають емоційного заряду різної сили, залежно від прагматичної мети його дискурсивної поведінки.

Перспективи дослідження ми вбачаємо в узагальненні способів вираження соматикону емоційного реагування персонажа залежно від комунікативного стилю в межах прагматичних стратегій і тактик.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горелов И. Н. Невербальные компоненты коммуникации / Илья Наумович Горелов. – М. : Наука, 1980. – 104 с.
2. Илинская А. С. Знаковая типология языковых единиц, репрезентирующих эмоции в английском языке / А. С. Илинская // Ползуновский вестник. – 2006. – № 3. – С. 98?105.
3. Кравченко Н. К. Практическая дискурсология : школы, методы, методики современного дискурс-анализа : [научно-практическое пособие] / Н. К. Кравченко // . – Луцьк : Волиньполіграф, 2012. – 251 с.
4. Кузнецова Д. Ю. Номінативне поле “вираз обличчя” в сучасному англomовному художньому дискурсі : емотивний та прагматичний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Дар’я Юріївна Кузнецова. – К., 2009. – 20 с.
5. Максименко Ю. В. Номінативне поле “інтерес” у сучасному англomовному художньому дискурсі : семантичний та прагматичний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови” / Юлія Валеріївна Максименко. – Київ, 2015. – 20 с.
6. Селіванова О. О. Методологічні проблеми дослідження діалогу / О. О. Селіванова // Одеський лінгвістичний вісник : зб. наук. праць. – 2013. – Вип. 1 . – С. 144–158.
7. Серякова И. И. Невербальный знак коммуникации в англоязычных дискурсивных практиках : Монография / Ирина Ивановна Серякова. – К. : Изд. центр КНЛУ, 2012. – 280 с.
8. Серякова И. И. Соматикон англomовних дискурсивних практик : дис. ... докт. філол. наук : спец. 10.02.04 “Германські мови”, 10.02.15 “Загальне мовознавство” / Ирина Іванівна Серякова, – К., 2012 . – 441 с.
9. Фролова И. Е. Стратегії конфронтації в англomовному дискурсі : Монографія / Ирина Євгенівна Фролова. – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна. 2009. – 344 с.
10. Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе (на материале английского языка) : автореф. дис. на соискание науч. степени докт. филол. наук : спец. 10.02.19 “Общее языкознание, социодингвистика, психолінгвистика” / Виктор Иванович Шаховский. – М., 1988. – 39 с.

11. Янова О. А. Номінативно-комунікативний аспект позначення усмішки як компонента невербальної поведінки (на матеріалі сучасної англійської мови) : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 / Ольга Анатоліївна Янова. – К., 2002. – 190 с.
12. Dollard J., Miller N. E. *Personality and Psychotherapy* / J. Dollard, N. E. Miller. – New York: McGraw-Hill, 1950. – 127 p.
13. Hull C. L. *Principles of Behavior* / C. L. Hull. – NY: Appleton-Century-Crofts, 1943. – 422 p.

СПИСОК ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

14. Oxford Dictionary online [Electronic Resource]. – Oxford : Oxford University Press, 2014 – Mode of Access : <http://www.oxforddictionaries.com/>

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

15. Osbourne Kirsten. Steven / Kirsten Osbourne. – Los Gatos : Smashwords, 2015. – 90 p.
16. Wilson N. Needing Nita / Norah Wilson. – Los Gatos : Smashwords, 2010. – 50 p.

Дата надходження до редакції 26.11.15